

سلام افلا

۱۴۹۴۳۲

دانشکده معماری و شهرسازی

پایان نامه تحصیلی جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته معماری منظر

عنوان رساله:

طراحی منظر چشمه علی دامغان

استاد راهنما:

آقای مهندس مهدی شیبانی

خانم دکتر لادن اعتضادی

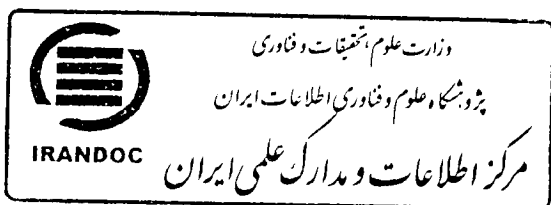
استاد مشاور:

آقای دکتر فرهاد تهرانی

دانشجو:

محمد مهدی سعیدی

شهریور ۱۳۸۹

۱۴۹۴۳۳

۱۳۸۹ / ۱۰ / ۱۹

تقدیم بہ

مادر دلسوزم

کہ صافی اشک چشمہ مادر عطفوت چشمانش است

و وجود نازنیش حُتکی این راه دشوار را بر من آسان نمود

نثار او کہ استجابت دعایم را مرہون قلب پاک و دعاہی پرفروغش میدانم

نام خانوادگی: سعیدی

نام: محمد مهدی

دانشکده: معماری و شهر سازی

رشته تحصیلی و گرایش: معماری منظر

نام اساتید راهنما: مهندس مهدی شیبانی، دکتر لادن اعتضادی

تاریخ فراغت از تحصیل: شهریور ۸۹

عنوان پایان نامه: طراحی منظر چشمه علی دامغان

چکیده

چشمه علی دامغان محل جوشش چشمه ای است که در سی و دو کیلومتری شهر دامغان واقع شده است. این چشمه سرچشمه رودخانه ای به همین نام است که به طرف شهر دامغان جریان دارد و یکی از عوامل مهم در شکل گیری این شهر به شمار می رود. این چشمه و رودخانه باعث شکل گیری محلی ییلاقی در این منطقه گشته که در طول تاریخ به عنوان تفرجگاهی برون شهری مورد استفاده بوده و هنوز هم کارکرد خود را در این جهت حفظ نموده است. باغ چشمه علی نیز، باغی شکل گرفته پیرامون چشمه یاد شده و با محوریت رودخانه جاری از آن می باشد که به عنوان نمونه ای از باغ های ایرانی مورد توجه قرار دارد. بنابراین با منظر طبیعی - تاریخی و فرهنگی روبرو هستیم.

در سالهای اخیر اقدامات و الحاقات صورت گرفته در این مجموعه، به علت کمبود فضاهای گردشگری مناسب، باعث از بین رفتن هویت باغ ایرانی مجموعه و منظر طبیعی این بستر ارزشمند شده است. بنابراین آنچه مورد نظر این طرح و پژوهش است تدوین برنامه و طرحی در جهت تداوم بخشی به حیات این بستر ارزشمند است. این برنامه ریزی می بایست بر حوزه جاذبه های طبیعی - تاریخی و فرهنگی متمرکز بوده که در این راستا حفظ و احیا میراث فرهنگی و توسعه فضاهای گردشگری مورد توجه قرار گرفته است.

واژگان کلیدی:

چشمه علی دامغان، تفرجگاه، باغ ایرانی، منظر فرهنگی، حفظ و احیا، توسعه فضاهای گردشگری

♦ فهرست مطالب

۱	فصل اول: طرح مسئله
۱-۱	۱-۱ مقدمه و تبیین مسئله
۲-۱	۲-۱ ضرورت مسئله
۳-۱	۳-۱ سوالات پژوهش و طرح
۴-۱	۴-۱ مخاطب طرح و برنامه
۵-۱	۵-۱ روش پژوهش در جهت اتخاذ سیاست های طراحی
۶-۱	۶-۱ ساختار پروژه

گفتار اول: مباحث نظری

۵	۲ فصل دوم: مبانی (مطالعات پایه)
۱-۲	۱-۲ زمینه اقلیمی - طبیعی
۱-۱-۲	۱-۱-۲ آب و پیدایش باغ ها
۲-۲	۲-۲ زمینه فرهنگی-تاریخی
۱-۲-۲	۱-۲-۲ جایگاه آب در باور ایرانی - اسلامی
۳-۲	۳-۲ زمینه گردشگری
۱-۳-۲	۱-۳-۲ مبانی گردشگری
۱-۱-۳-۲	۱-۱-۳-۲ اهمیت گردشگری
۲-۳-۲	۲-۳-۲ آشنایی با مباحث گردشگری
۱-۲-۳-۲	۱-۲-۳-۲ مؤلفه های گردشگری
۲-۲-۳-۲	۲-۲-۳-۲ گونه شناسی گردشگری
۳-۳-۲	۳-۳-۲ گردشگری در دامغان
۱-۳-۳-۲	۱-۳-۳-۲ گردشگری فرهنگی و تاریخی (گردشگری میراث)
-	دیدگاه مناسب در برخورد با آثار فرهنگی
-	هدف از برخورد با آثار فرهنگی - تاریخی
-	تعریف شیوه های برخورد با آثار فرهنگی - تاریخی
-	منشورهای مربوط به حمایت از میراث فرهنگی
۲-۳-۳-۲	۲-۳-۳-۲ طبیعت گردی
-	منابع گردشگری طبیعی دامغان
-	خدمات جهانگردی (گردشگری) دامغان

۶۱	فصل سوم: مطالعات موردی (مصادیق).....
۶۱	۱-۳ احیاء منظر دریاچه غربی - هانگجو، چین.....
۶۳	۱-۱-۳ موقعیت جغرافیایی و پیشینه منطقه.....
۶۴	۲-۱-۳ پیش زمینه تاریخی منطقه.....
۶۶	۳-۱-۳ مشکلات حاکم بر منطقه.....
۶۷	۴-۱-۳ تحلیل ها و راهبردها.....
۶۸	۵-۱-۳ ناحیه بندی و تحلیل ها.....
۶۸	۱-۵-۱-۳ حوزه غربی.....
۷۱	۲-۵-۱-۳ حوزه شرقی.....
۷۳	۳-۵-۱-۳ حوزه جنوب شرقی.....
۷۵	۴-۵-۱-۳ حوزه شمالی.....
۷۸	۶-۱-۳ مزایای اکولوژیک.....
۷۸	۱-۶-۱-۳ سیستم آبی.....
۷۸	۲-۶-۱-۳ پوشش گیاهی و زیستگاه.....
۷۹	۷-۱-۳ مزایای محیطی و گردشگری.....
۸۱	۸-۱-۳ مزایای اجتماعی.....
۸۲	۹-۱-۳ نتیجه گیری.....
۸۳	۲-۳ باغ فین کاشان.....
۸۳	۱-۲-۳ موقعیت جغرافیایی و پیشینه منطقه.....
۸۵	۲-۲-۳ چشمه سلیمانیه.....
۸۵	۳-۲-۳ سابقه تاریخی باغ فین.....
۹۰	۴-۲-۳ مرمت باغ.....
۹۳	۵-۲-۳ نتیجه گیری.....
۹۴	فصل چهارم: دامغان و چشمه علی.....
۹۴	۱-۴ سیمای طبیعی و موقعیت جغرافیایی.....
۹۷	۱-۱-۴ آبهای سطحی و زیرسطحی دامغان.....
۱۰۱	۲-۱-۴ بررسی گونه های گیاهی.....
۱۰۲	۲-۴ اقلیم.....
۱۰۲	۱-۲-۴ دما.....
۱۰۳	۲-۲-۴ بارندگی.....
۱۰۴	۳-۲-۴ بادهای محلی.....
۱۰۵	۳-۴ دیدگاه تاریخی.....
۱۰۵	۱-۳-۴ ویژگی های تاریخی دامغان.....

۱۰۵.....	۲-۳-۴ ویژگی های تاریخی چشمه علی
۱۱۲.....	۴-۴ دیدگاه فرهنگی - اعتقادی
۱۱۵.....	۵ فصل پنجم: چشمه علی؛ باغ ایرانی
۱۱۸.....	۱-۵ مکان های معماری شاخص در بستر چشمه علی دامغان
۱۱۸.....	۱-۱-۵ عمارت فتحعلیشاهی
۱۲۰.....	۲-۱-۵ عمارت آغا محمدخانی
۱۲۱.....	۳-۱-۵ فضاهای خدماتی و جنبی
۱۲۲.....	۴-۱-۵ قلعه چشمه علی
۱۲۳.....	۵-۱-۵ چشمه بادخان
۱۲۴.....	۶-۱-۵ اسکان موقت در طول زمان
۱۲۶.....	۲-۵ نظام های ساختاری باغ چشمه علی دامغان
۱۲۶.....	۱-۲-۵ دید و منظر
۱۲۸.....	۲-۲-۵ نظام استقرار
۱۲۹.....	۳-۲-۵ سازماندهی مکان ها
۱۳۰.....	۴-۲-۵ نظام حرکتی
۱۳۲.....	۵-۲-۵ نظام آبیاری
۱۳۴.....	۶-۲-۵ نظام عملکردی
۱۳۴.....	۷-۲-۵ نظام کاشت گیاهی
۱۳۶.....	۸-۲-۵ ارتباط فضایی عناصر باغ

گفتار دوم: طراحی

۱۳۸.....	۶ فصل ششم: آسیب شناسی
۱۳۸.....	۱-۶ آسیب شناسی اکولوژیکی
۱۳۸.....	۱-۱-۶ آب
۱۳۸.....	۲-۱-۶ صدمات مکانیکی
۱۳۹.....	۳-۱-۶ آفات و بیماری های گیاهی
۱۴۰.....	۴-۱-۶ تاسیسات در باغ
۱۴۱.....	۲-۶ آسیب شناسی کالبدی - عملکردی
۱۴۱.....	۱-۲-۶ بناها
۱۴۴.....	۲-۲-۶ محوطه
۱۵۳.....	۳-۶ آسیب شناسی ادراکی - بصری

۱۵۳	..... ۱-۳-۶ مبلمان باغ
۱۵۴	..... ۲-۳-۶ گیاهان باغ
۱۵۴	..... ۳-۳-۶ آب در باغ
۱۵۵	..... ۴-۳-۶ محصوریت در باغ
۱۵۶	..... ۵-۳-۶ عملکرد های نامناسب
۱۵۷	..... ۶-۳-۶ منظر باغ در شب

۷ فصل هفتم: گسترش بستر..... ۱۵۹

۱۵۹	..... ۱-۷ فرم بستر
۱۵۹	..... ۱-۱-۷ شیوه گسترش بستر
۱۶۱	..... ۲-۷ منظر پویا و منظر ایستا
۱۶۴	..... ۳-۷ حریم
۱۶۴	..... ۱-۳-۷ تعیین ضوابط حریم
۱۶۵	..... ۱-۱-۳-۷ بررسی حریم در چشمه علی دامغان
۱۶۵	..... - بررسی حریم کاربردی در چشمه علی دامغان
۱۶۷	..... - بررسی حریم حفاظتی در چشمه علی دامغان:
۱۶۷	..... - بررسی حریم بصری در چشمه علی دامغان:
۱۶۹	..... ۴-۷ اهداف کلی گسترش مجموعه چشمه علی دامغان
۱۶۹	..... ۱-۴-۷ گسترش منظر بر اساس پتانسیل های تاریخی- فرهنگی
۱۷۰	..... ۲-۴-۷ گسترش منظر بر اساس پتانسیل های طبیعی
۱۷۱	..... ۳-۴-۷ گسترش منظر بر اساس پتانسیل های گردشگری
۱۷۲	..... ۴-۴-۷ کاربری های پیشنهادی در جهت تامین کیفیت های تاریخی و فرهنگی مجموعه
۱۷۲	..... ۵-۴-۷ کاربری های پیشنهادی در جهت تامین کیفیت های طبیعی بستر مجموعه
۱۷۲	..... ۶-۴-۷ کاربری های پیشنهادی در جهت تامین کیفیت های گردشگری بستر

۸ فصل هشتم: مدارک طرح..... ۱۷۴

۱۸۱	..... پیوست ۱: نظریه هیدرولیک و پیدایش تمدن ها
۱۸۵	..... پیوست ۲: آب در معماری و شهرسازی ایران زمین
۱۹۵	..... پیوست ۳: دامغان
۲۰۹	..... فهرست منابع

■ فهرست شکل

- تصویر ۱.۲: چشمه علی شهری؛ برگرفته از اینترنت ۱۳
- تصویر ۲.۲: قدمگاه نیشابور؛ برگرفته از اینترنت ۱۵
- تصویر ۳.۲: سد شهید شاهچراغی؛ برگرفته از اینترنت ۵۷
- تصویر ۴.۲: کویر حاج علی قلی یا کویر چاه جم: تنوع پوشش زنده (گیاهان) و پوشش غیر زنده آن (نمکزار و تپه های ماسه ای به اشکال مختلف)؛ برگرفته از اینترنت ۵۸
- تصویر ۱.۳: پلان عمومی مجموعه ۶۳
- تصویر ۲.۳: دریاچه غربی توسط تپه ها از سه جبهه و توسط شهر از جبهه چهارم محصور شده است ۶۴
- تصویر ۳.۳: موقعیت سایت ۶۴
- تصویر ۴.۳: با رشد شتابان شهرنشینی، تعارض میان اقتصاد، اکولوژی و فرهنگ روز به روز بیشتر مشهود می گردید ۶۵
- تصویر ۵.۳: رابطه میان دریاچه و شهر از قرن ۱۹ تا ۲۱ میلادی ۶۵
- تصویر ۶.۳: پلان کاربری اراضی پیش از احیا منطقه ۶۵
- تصویر ۷.۳: محدوده حوزه غربی ۶۸
- تصویر ۸.۳: اطلاعات رودخانه های موجود ۶۸
- تصویر ۹.۳: تحلیل فضاهای حوزه غربی ۶۹
- تصویر ۱۰.۳: بخشی از حوزه غربی قبل و بعد از احیا ۶۹
- تصویر ۱۱.۳: پلان عمومی کاربری ها در حوزه غربی دریاچه ۷۰
- تصویر ۱۲.۳: سیاست های کاشت و احیا منظر ۷۱
- تصویر ۱۳.۳: محدوده حوزه شرقی ۷۱
- تصویر ۱۴.۳: پلان عمومی ناحیه شرقی ۷۲
- تصویر ۱۵.۳: برش عرضی از ساحل دریاچه ۷۲
- تصویر ۱۶.۳: بخشهایی از ناحیه شرقی پس از احیا ۷۳
- تصویر ۱۷.۳: محدوده حوزه جنوب شرقی ۷۳
- تصویر ۱۸.۳: پلان عمومی حوزه جنوبی دریاچه ۷۴
- تصویر ۱۹.۳: بازسازی برخی بناهای تاریخی مشهور موجود در سایت ۷۴
- تصویر ۲۰.۳: بخشهایی از ناحیه جنوب شرقی ۷۵
- تصویر ۲۱.۳: محدوده حوزه شمالی ۷۵
- تصویر ۲۲.۳: پلان عمومی حوزه شمالی دریاچه ۷۶

- تصویر ۲۳.۳: برش عرضی از ساحل شمالی دریاچه..... ۷۷
- تصویر ۲۴.۳: بخشهایی از ناحیه شمالی ۷۷
- تصویر ۲۵.۳: تغییر در عمق و مساحت دریاچه غربی ۷۸
- تصویر ۲۶.۳: ساماندهی پوشش گیاهی و جانوری ۷۹
- تصویر ۲۷.۳: آمارهای مربوط به تغییرات شرایط محیطی و گردشگری منطقه ۷۹
- تصویر ۲۸.۳: پیاده سازی اصول طراحی منظر به طرز چشمگیری کیفیت منطقه را ارتقا داده است. ۸۰
- تصویر ۲۹.۳: محیط زیبا و تسهیلات رفاهی تأمین شده برای آن، جمعیت زیادی از بازدیدکنندگان و ساکنان شهر را به سوی خود جلب می کند. ۸۰
- تصویر ۳۰.۳: بهبود شرایط اجتماعی منطقه ۸۱
- تصویر ۳۱.۳: موقعیت باغ فین در کاشان؛ google earth ۸۴
- تصویر ۳۲.۳: تصویر دید پرنده از باغ فین؛ برگرفته از کتاب باغ ایرانی، بازتابی از بهشت ۸۴
- تصویر ۳۳.۳: پلان باغ فین؛ برگرفته از کتاب باغ ایرانی، بازتابی از بهشت ۸۹
- تصویر ۳۴.۳: موقعیت باغ فین و خیابان های اطراف آن؛ google earth ۹۱
- تصویر ۳۵.۳: نمونه ای از کفسازی موجود در باغ؛ نگارنده ۹۱
- تصویر ۳۶.۳: نمونه ای از مبلمان موجود در باغ؛ نگارنده ۹۲
- صویر ۱.۴: وضعیت ناهمواری اطراف چشمه علی دامغان؛ برگرفته از google earth ۹۵
- تصویر ۲.۴: موقعیت و دسترسی های چشمه علی دامغان؛ برگرفته از google earth/google map ۹۶
- تصویر ۳.۴: مسیر رودخانه چشمه علی از باغ چشمه علی تا روستای آستانه و پس از آن به سمت دامغان؛ نگارنده ۹۹
- تصویر ۴.۴: وضعیت مجموعه پیش از اسلام ؛ غضنفری ۱۰۷
- تصویر ۵.۴: وضعیت مجموعه در دوره صفوی ؛ غضنفری ۱۰۸
- تصویر ۶.۴: وضعیت مجموعه در دوره قاجار ؛ غضنفری ۱۰۹
- تصویر ۷.۴: وضعیت مجموعه در دوره قاجار ؛ برگرفته از آرشیو سازمان میراث فرهنگی ۱۱۰
- تصویر ۸.۴: چشمه علی دامغان؛ برگرفته از اینترنت ۱۱۳
- تصویر ۹.۴: ریشه درخت چنار کهنسال، چشمه علی دامغان؛ برگرفته از اینترنت ۱۱۴
- تصویر ۱.۵: جایگاه کوشک در ایل گلی تبریز؛ برگرفته از اینترنت ۱۱۸
- تصویر ۲.۵: پلان همکف کوشک اصلی مجموعه؛ منصوری ۱۱۹
- تصویر ۳.۵: بالا: راست: دید به نمای شرقی کوشک داخل آب؛ برگرفته از اینترنت / چپ: نمای شرقی کوشک؛ منصوری ۱۱۹
- تصویر ۴.۵: نمای غربی ساختمان سردر، چشمه علی دامغان؛ برگرفته از آرشیو سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان سمنان ۱۲۰
- تصویر ۵.۵: پلان همکف مجموعه سردر، چشمه علی دامغان؛ منصوری ۱۲۱

- تصویر ۶.۵: نمای غربی ساختمان سردر، چشمه علی دامغان؛ منصوری ۱۲۱
- تصویر ۷.۵: پلان قلعه چشمه علی (قلعه سادات) - برگرفته از آرشیو میراث فرهنگی ۱۲۲
- تصویر ۸.۵: نمای غربی و مقطع از قلعه چشمه علی (قلعه سادات)؛ ۱۲۲
- تصویر ۹.۵: قلعه چشمه علی و اردوی همایونی در امتداد رودخانه؛ برگرفته از آرشیو میراث فرهنگی ۱۲۳
- تصویر ۱۰.۵: اسکان موقت بین باغ و قلعه چشمه علی در کنار رودخانه؛ نگارنده ۱۲۴
- تصویر ۱۱.۵: ناصرالدین شاه و اردوی همایونی در کنار چشمه علی؛ برگرفته از آرشیو میراث فرهنگی ۱۲۵
- تصویر ۱۲.۵: کشش دید توسط درختان، آب و مسیرهای حرکتی به طرف کوشک؛ نگارنده ۱۲۷
- تصویر ۱۳.۵: شفافیت دید در محور اصلی باغ توسط فضاهای نیمه باز؛ نگارنده ۱۲۷
- تصویر ۱۴.۵: خط آسمان تعریف شده توسط ردیف درختان، کوشک و دیواره های با ۱۲۷
- تصویر ۱۵.۵: موقعیت کوشک در باغ ایرانی ۱۲۹
- تصویر ۱۶.۵: سازمان دهی مکان ها در باغ چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۳۰
- تصویر ۱۷.۵: سطوح حرکتی در چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۳۱
- تصویر ۱۸.۵: نظام حرکتی در چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۳۱
- تصویر ۱۹.۵: نحوه حضور آب در چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۳۳
- تصویر ۲۰.۵: نحوه کاشت در چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۳۵
- تصویر ۲۱.۵: نمایش فضاهای بسته، نیمه بسته و باز در چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۳۶
- تصویر ۱.۶: جداره سازی نامناسب مسیر آب؛ منصوری ۱۳۸
- تصویر ۲.۶: صدمات مکانیکی ناشی از استفاده بتن در کفسازی باغ؛ نگارنده ۱۳۹
- تصویر ۳.۶: صدمات مکانیکی ناشی از عدم تخصیص فضاهای مناسب مرتبط با کاربری های گردشگران باغ؛ نگارنده ۱۳۹
- تصویر ۴.۶: صدمات مکانیکی به گیاهان باغ؛ نگارنده ۱۳۹
- تصویر ۵.۶: نحوه دفع فاضلاب؛ برگرفته از اینترنت ۱۴۰
- تصویر ۶.۶: انشعاب گیری نامناسب از لوله های آب اصلی؛ منصوری ۱۴۱
- تصویر ۷.۶: شیوه آبیاری گیاهان در باغ؛ منصوری ۱۴۱
- تصویر ۸.۶: وضعیت گذشته کوشک در باغ؛ برگرفته از آرشیو میراث فرهنگی ۱۴۱
- تصویر ۹.۶: سکوی غربی در بنای فتحعلی شاهی، چشمه علی دامغان؛ منصوری ۱۴۲
- تصویر ۱۰.۶: استفاده از مصالح مختلف در دوران های مختلف ساخت و مرمت، چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۴۳
- تصویر ۱۱.۶: سیستم انتقال بار سقف به پی بنا، چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۴۳
- تصویر ۱۲.۶: خرابای سستی در سقف قسمت مرکزی بنا طبقه دوم، چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۴۳
- تصویر ۱۳.۶: تغییرات نمای شرقی عمارت سردر، چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۴۴
- تصویر ۱۴.۶: تغییرات نمای غربی عمارت سردر، چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۴۴
- تصویر ۱۵.۶: نمای ورودی باغ در گذشته و تغییر ورودی در حال حاضر، چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۴۴

- تصویر ۱۶۶.۶: شکل‌گیری ورودی‌های جدید مغایر با اصول طراحی باغ ۱۴۵
- تصویر ۱۷.۶: مقایسه حصار پیرامون باغ در گذشته و حال (تخریب کامل حصار باغ در وضع فعلی آن)، چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۴۵
- تصویر ۱۸.۶: وضعیت فعلی لبه‌های استخر، چشمه علی دامغان؛ منصوری ۱۴۶
- تصویر ۱۹.۶: وضعیت فعلی لبه‌های استخر که تا حدود زیادی با وضعیت تاریخی متفاوت است، چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۴۶
- تصویر ۲۰.۶: مصالح نامناسب برای کف و لبه‌های باغ، چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۴۷
- تصویر ۲۱.۶: عدم توجه به قدمت درختان و وجود بارزش و قدیمی آنها و بکارگیری لبه‌ها و باغچه‌بندی‌های نامناسب، چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۴۷
- تصویر ۲۲.۶: لبه‌های نامناسب باغچه‌ها و محدود کردن شرایط رویش گیاه، چشمه علی دامغان؛ نگارنده ... ۱۴۷
- تصویر ۲۳.۶: شکل‌ظاهری نامناسب ترانس‌ها در باغ، چشمه علی دامغان؛ نگارنده ۱۴۸
- تصویر ۲۴.۶: کفسازی وضع فعلی، چشمه علی دامغان؛ منصوری ۱۴۸
- تصویر ۲۵.۶: مبلمان موجود در باغ؛ نیمکت‌های پیش‌ساخته بتنی؛ منصوری ۱۴۹
- تصویر ۲۶.۶: مبلمان موجود در باغ؛ سطل‌های زباله موجود در باغ؛ منصوری ۱۴۹
- تصویر ۲۷.۶: پلان مربوط به عناصر حذف‌شده از باغ چشمه علی دامغان؛ منصوری ۱۵۰
- تصویر ۲۸.۶: پلان مربوط به عناصر الحاق‌شده به باغ و محوطه اطراف آن؛ منصوری ۱۵۱
- تصویر ۲۹.۶: پلان مربوط به عملکردهای داخل سایت؛ منصوری ۱۵۲
- تصویر ۳۰.۶: مبلمان نامناسب در معنای باغ ایرانی خدشه‌وارد کرده است؛ نگارنده ۱۵۳
- تصویر ۳۱.۶: مکان نامناسب آب‌خوری در باغ؛ نگارنده ۱۵۳
- تصویر ۳۲.۶: روشن‌نمودن آتش در مکان نامناسبی در باغ؛ نگارنده ۱۵۳
- تصویر ۳۳.۶: درختان آسیب‌دیده باغ؛ نگارنده ۱۵۴
- تصویر ۳۴.۶: شمشادهای کاشته‌شده در اطراف استخر؛ منصوری ۱۵۴
- تصویر ۳۵.۶: آلودگی آب استخر؛ نگارنده ۱۵۵
- تصویر ۳۶.۶: آلودگی آب استخر؛ منصوری ۱۵۵
- تصویر ۳۷.۶: عبور جاده‌ای از کنار باغ و تاثیر منفی جداره‌سازی آن بر باغ؛ نگارنده ۱۵۶
- تصویر ۳۸.۶: مسجد ساخته‌شده در حریم باغ؛ نگارنده ۱۵۶
- تصویر ۳۹.۶: ساخت کانکس در اطراف باغ؛ منصوری ۱۵۷
- تصویر ۴۰.۶: ساخت پارکینگ در اطراف باغ؛ منصوری ۱۵۷
- تصویر ۴۱.۶: منظر باغ در شب؛ منصوری ۱۵۷
- تصویر ۴۲.۶: منظر باغ در شب؛ منصوری ۱۵۷
- تصویر ۴۳.۶: استفاده از المان‌های نامناسب روشنایی باغ؛ منصوری ۱۵۸

- تصویر ۱.۷: نمایش جاده فعلی در حریم سایت، این حریم با توجه به توپوگرافی و شکل بستر پیشنهاد شده است؛ نگارنده. ۱۶۶.....
- تصویر ۲.۷: جاده فعلی در حریم سایت؛ نگارنده. ۱۶۷.....
- تصویر ۳.۷: یکی آلترناتیوهای اولیه طراحی، آنگونه که مشهود است حریم ها در این مرحله چندان مورد توجه قرار نگرفته اند؛ نگارنده. ۱۶۸.....
- تصویر ۴.۷: تمرکز دیدها به باغ تاریخی چشمه علی دامغان؛ نگارنده. ۱۶۹.....
- تصویر ۵.۷: محورهای تاریخی ارزشمند در سایت: محور اصلی باغ، محور آب جاری، جاده صلواتی؛ نگارنده. ۱۷۰.....
- تصویر ۶.۷: لحاظ کردن دیدهای طبیعی بستر طرح در منظر کوهستانی؛ نگارنده. ۱۷۰.....
- تصویر ۷.۷: طراحی بر روی بستر بر اساس فرم طبیعی زمین؛ نگارنده. ۱۷۱.....
- تصویر ۸.۷: جهت بادها در دامغان؛ نگارنده. ۱۷۱.....
- تصویر ۹.۷: لکه گذاری در جهت تامین پتانسیل های سایت؛ نگارنده. ۱۷۳.....
- تصویر ۱۰.۷: اتود اولیه مکانیابی باغ ها؛ نگارنده. ۱۷۳.....

۱ فصل اول: طرح مسئله

۱-۱ مقدمه و تبیین مسئله

سایت طرح این پروژه محل جوشش چشمه ای است که در ۳۲ کیلومتری شهر دامغان واقع شده است. این چشمه، سرچشمه رودخانه چشمه علی است که از محل سایت به سمت شهر دامغان جریان دارد و یکی از عوامل مهم در شکل گیری این شهر به شمار می آید.

باغ چشمه علی، باغی شکل گرفته پیرامون چشمه یاد شده و در محوریت رودخانه جاری از آن می باشد که به عنوان نمونه ای از باغ های ایرانی، مورد توجه قرار دارد. این چشمه و رودخانه باعث شکل گیری محلی بیلاقی در منطقه گشته که در طول تاریخ به عنوان یک بفرجگاه برون شهری مورد استفاده بوده و هنوز هم کارکرد خود را در این جهت حفظ نموده است. بنابراین در این بستر با منظری طبیعی، تاریخی و فرهنگی روبرو هستیم و آنچه مورد نظر این پژوهش و طرح است، تدوین برنامه و طرحی در جهت تداوم بخشی به حیات این بستر ارزشمند است. بنابر آنچه گفته شد این برنامه ریزی می بایست بر حوزه ی جاذبه های طبیعی، تاریخی و فرهنگی متمرکز بوده که در این راستا مسئله گردشگری و حفظ و احیا میراث فرهنگی مورد توجه قرار می گیرد. ماحصل این تلاش، طرح ساماندهی باغ تاریخی موجود و توسعه محوطه پیرامونی آن است.

۱-۲ ضرورت مسئله

در طول تاریخ انسان همواره نیازمند برقراری ارتباط با محیط پیرامون خود بوده است و این ارتباط جزء لاینفک زندگی او به شمار می آید. انسان در دنیای امروز، غوطه ور در مشغله های روزمره، ارتباطی کم رنگ با محیط طبیعی اطراف خود برقرار می سازد اما در پی یافتن راهی در جهت گسترش ارتباط خود با طبیعت است.

حس درونی انسان در برقراری ارتباط با محیط طبیعی اطراف، منجر به تاثیرپذیری و نیز تاثیرگذاری او بر طبیعت شده است. در گذشته این اثرگذاری ها به آرامی و هم نوا با طبیعت صورت می پذیرفته، اما با گذشت زمان، این تعاملات رنگ جدیدی به خود گرفته است. آنچه اهمیت دارد در نظر

داشتن آن است که این گونه تعاملات میان انسان و طبیعت در طول تاریخ اغلب در مکان هایی بوده است که دارای برخی امکانات بالقوه طبیعی نظیر چشمه، رودخانه، کوه ها و غارها بوده اند که انسان برای زیستن به آن ها احساس نیاز می کرده است. این تعاملات میان انسان و امکانات بالقوه طبیعی باعث شکل گیری نوعی منظر است که در هر منطقه و اقلیم، مشخصات خاص خود را دارد و دارای ماهیتی متمایز است. این ماهیت و ویژگی ها در طول تاریخ و در ارتباط با فرهنگ جامعه تداوم پیدا کرده اند. چنین سیر متداوم و تکامل یافته در طول تاریخ، منظری ارزشمند را جلوه گر می سازد که در هر برهه زمانی تجربه ی متفاوتی را پدید آورده است. در ایران نیز بدلیل شرایط خاص اقلیمی و ارزشمند بودن آب در این خطه یکی از مشهودترین این تعاملات میان انسان و طبیعت در محل رودخانه ها و چشمه ها به ظهور رسیده است. این ارتباط با گذشت زمان به تکامل رسیده و باغ ایرانی جلوه تکامل یافته این تعامل است که به مرور زمان دارای کالبدی خاص شده است.

چشمه علی دامغان، منظری از این دست است که در طول تاریخ، همواره بستری برای ارتباط انسان با طبیعت بوده است و هنوز هم مکانی مناسب برای این همنشینی به شمار می آید؛ چرا که در موقعیت ویژه ی اقلیمی - طبیعی ایران ظهور چشمه موهبتی الهی است که مایه حیات و ضامن بقای زندگی بوده است. بار آیینی (تقدس) این مکان نیز سهم بسزایی در پیوند ناگسستنی آن با مردم داشته و دارد. این چشمه و باغ پیرامون آن، امروزه به عنوان مکانی خوش آب و هوا، مهم ترین تفرجگاه مردم دامغان است و از سوی سازمان میراث فرهنگی نیز به عنوان منطقه نمونه گردشگری انتخاب شده است. متأسفانه در سالهای اخیر اقدامات صورت پذیرفته در این مجموعه، باعث از بین رفتن هویت باغ ایرانی پیرامون چشمه شده است. علاوه بر این نیازهای توریستی در منطقه منجر به افزودن الحاقاتی به مجموعه گردیده است که باعث زوال بیشتر این بستر ارزشمند و وارد آمدن خدشه در حریم آن شده است. این مسائل لزوم پژوهش پیرامون این مکان را پر رنگ تر می سازد.

با توجه به آنچه گفته شد، باز گرداندن هویت اصیل باغ به آن، در مرحله اول اهمیت قرار دارد. در مرحله بعد آنچه مهم است توجه به پتانسیل های بستر و محیطی است که به دلیل وجود چشمه علی به عنوان یک منظر طبیعی - فرهنگی حائز اهمیت بسیار است و از این رو لازم است تداوم حیات آن مد نظر قرار گیرد و منطبق با نیازهای امروز و هویت فرهنگی - تاریخی اش گام هایی در جهت حفظ، احیا و توسعه ی مناسب آن برداشته شود. آنگونه که با حفظ هویت باغ اصلی، خدشه ای در حریم آن حاصل نگردد. بنابراین هدف این طرح، تداوم و باززنده سازی باغ چشمه علی دامغان و طرح ساماندهی محیط پیرامون آن است.

۳-۱ سوالات پژوهش و طرح

در راستای مطالب مطرح شده در خصوص ضرورت مساله، پاسخ به پرسش های زیر در روند پژوهش مورد توجه قرار گرفته است.

پرسش های پیش رو در حوزه شناخت مسئله:

- اهمیت چشمه علی دامغان و رودخانه چشمه علی از چه جهاتی است؟
- مواجهه، طراحی و ساماندهی آثار فرهنگی و خصوصاً باغهای تاریخی چه روندی باید داشته باشد؟
- باغ چشمه علی دامغان، به عنوان یک باغ ایرانی دارای چه ویژگی هایی است؟
- چشمه علی و باغ آن در حال حاضر در معرض چه آسیبهایی قرار دارد و مخاطرات پیش روی آن چیست؟

پرسش های پیش رو در حوزه طرح و برنامه:

- چگونه می توان با وضعیت فعلی باغ چشمه علی دامغان و صدمات وارد بر آن برخورد نمود؟
- چشمه علی دامغان دارای چه امکانات بالقوه ای برای توسعه است؟
- در جهت طراحی چشمه علی دامغان در جهت احیا امکانات بالقوه ی آن و تداوم باغ چشمه علی بعنوان یک باغ ایرانی چه سیاست هایی می بایست اتخاذ کرد و چگونه وارد عمل شد؟

۴-۱ مخاطب طرح و برنامه

در مرحله نخست مخاطب اصلی این پژوهش، سازمان میراث فرهنگی است تا به بسترهای فرهنگی این چینی بهای بیشتری داده و از روند تخریب بیشتر آن ها جلوگیری نماید. معماران منظر مخاطبان دیگر این پژوهش هستند که به عنوان اشخاص موثر، می توانند در ارتقای کیفیت مناظر تاریخی- طبیعی تاثیر گذار باشند. مردمی که به عنوان گردشگر وارد این مکان می شوند استفاده کنندگان از طرحی هستند که نتیجه ی این پژوهش و طراحی است که این مخاطبان می بایست ضمن درک ارزش های نهفته در مجموعه، حین بهره وری از این مکان همساز با ارزشهای تاریخی و طبیعی آن عمل نمایند.

۱-۵ روش پژوهش در جهت اتخاذ سیاست های طراحی

در این پژوهش مبانی نظری که پایه ی طراحی بر اساس آن شکل گرفته است از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و جستجوی اینترنتی صورت گرفته است. اما مهمترین بخش که مربوط به طراحی می شود مبتنی بر مشاهدات میدانی نگارنده در محدوده مورد نظر است. علاوه بر این ها، نمونه های ایرانی و تجربیات جهانی نیز جهت آشنایی بیشتر با چنین بسترهایی مورد مطالعه قرار گرفته است.

۱-۶ ساختار پروژه

این مطالعه در قالب دو گفتار و شش فصل گردآوری شده است. گفتار اول شامل چهار فصل است که در آن ها مبانی نظری طرح بیان شده است. گفتار دوم دربرگیرنده سه فصل پیرامون طراحی و برنامه ریزی در بستر مورد نظر است که در نهایت به طراحی منظر در محوطه فرهنگی- تاریخی چشمه علی منجر شده است.

در فصل اول به تبیین طرح مسئله و ضرورت بیان این موضوع و نیز بیان سوالات پیش رو، پرداخته شده است. در فصل دوم به بررسی برخی مفاهیم پایه در ارتباط با طرح مورد نظر، اشاره شده است که این مفاهیم شامل زمینه های اقلیمی- طبیعی، فرهنگی- تاریخی و گردشگری می شود. فصل سوم به معرفی دو نمونه ی موردی مرتبط با دو حوزه ی گردشگری طبیعی و گردشگری فرهنگی- تاریخی به منظور آشنایی با راهکارهای اتخاذی در این دست پروژه ها، اختصاص داده شده است.

در فصل چهارم ویژگی های چشمه علی و شهر دامغان در چهار شاخه سیمای طبیعی و موقعیت جغرافیایی، شرایط اقلیمی، فرهنگی- اعتقادی و روند تاریخی، بیان شده و در فصل بعد چشمه علی دامغان به عنوان یک باغ ایرانی مورد بررسی قرار گرفته است. پس از معرفی چشمه علی به عنوان یک باغ تاریخی، در فصل نخست گفتار دوم آسیب شناسی مجموعه مورد توجه قرار دارد و در این زمینه راهکارهایی در جهت بهبود شرایط مطرح شده است. در فصل های آتی پس از بررسی انواع حریم ها در بستر مورد نظر، با توجه به مبانی برخورد با باغهای تاریخی- فرهنگی و در جهت تداوم بخشی به حیات چشمه علی به عنوان یک باغ ایرانی و توجه به قابلیت های بالقوه طبیعی آن، طرح پیشنهادی معرفی شده است.

گفتار اول: مبانی نظری

۲ فصل دوم: مبان (مطالعات پایه)

نظر به جایگاه و ویژگی های خاص چشمه علی دامغان بعنوان بستر طراحی، زمینه های مرتبط با امکانات بالقوه و محدودیت های این ناحیه مورد مطالعه قرار می گیرند:

- ۱- زمینه های اقلیمی - طبیعی (آب و پیدایش باغ).
- ۲- زمینه های فرهنگی - تاریخی (جایگاه آیینی آب و نقش تاریخی چشمه علی و باغ آن).
- ۳- زمینه گردشگری (توجه به امکانات توسعه گردشگری با رعایت موازین مرمت و احیاء چشمه و باغ).

۱-۲-۲ زمینه اقلیمی - طبیعی

ناحیه شمالی دامغان به علت واقع شدن در دامنه رشته کوه های البرز دارای آب و هوای کوهستانی است و درجه هوای پایین تری نسبت به جنوب دامغان که دارای آب و هوای گرم و خشک است، دارد. چشمه علی دامغان در شمالی ترین منطقه شهرستان دامغان، در جایی میان کوه و تپه های خاکی شمال کوه واقع شده است. آب این چشمه باعث پدیداری دره ای باصفایی در حوزه دهستان رودبار چهارکلاته شده است که نسبت به سایر نواحی دامغان از سرسبزی خاصی برخوردار است. در مسیر رود جاری از این چشمه باغات میوه و بیشترین پوشش سبز منطقه شکل گرفته است. رود یاد شده پس از سیراب کردن باغات و روستاهای موجود در مسیر خود به شهر دامغان می رسد و در گذشته همین رود، منبع اصلی تامین آب شهر بوده است.

آب چشمه ها و قنوات و مجاری زیرزمینی یکی از دلایل مهم در رونق این شهر محسوب می شوند. وجود چشمه علی و شعبات آن و چندین رشته خشکرو، بی شک در پیدایی و توسعه این شهر نقشی اساسی داشته اند و سیستم آبرسانی بسیار پیشرفته ای از دوران ساسانی در این منطقه وجود داشته است. همچنین خاک منطقه نیز بر اثر رسوبات ناشی از این رودها حاصلخیز و پربازده بوده است.

(درودی، ۱۳۶۸، ۲۲، ص ۲۵)

بنابراین در این ناحیه به علت وجود چشمه و رود جاری از آن با نوعی خرد اقلیم مواجه هستیم که این منطقه را تبدیل به تفرجگاهی تابستانی برای مردم نموده است. همچنانکه در گذشته نیز چنین بوده است. در دوره قاجار، باغی به سبک باغ های ایرانی در این محل احداث گردیده است. نظر به جایگاه ویژه آب در اقلیم ایران و شکل گیری این بستر طبیعی و همچنین باغ چشمه علی در ادامه به نقش آب در شکل گیری باغ پرداخته شده است.

۱-۱-۲ آب و پیدایش باغ ها

واقعیت این است که بشر هرگز از منابع آبی مطلوب خیلی دور نبوده است، مگر آن قبایل نسبتاً نادر که با مهارتهای خاص قادر به حفظ حیات خود در صحراهای هراس آوری چون صحرای کالاهاری افریقا و صحرای استرالیا بوده‌اند.

آبیاری به کمک رودخانه بیش از ۵۰۰۰ سال پیش از میلاد در چین رواج داشته است. حدود سه هزار سال بعد با تمدن بسیار پیشرفته بین‌النهرین بر کناره رودهای دجله و فرات، در محل عراق کنونی، مستقر شده بود.

به اعتقاد طرفداران نظریه هیدرولیک^۱، آبیاری سرزمین‌های مساعد، افزایش جمعیت و تراکم آن در نواحی مساعد طبیعی، پیدایش شهرها را سبب می‌گردد. (لحمیان، ۱۳۸۲)

در واقع آب بهترین نقش را در پیدایش، انتقال و گفتمان تمدن‌ها ایفا می‌کند. در تمامی تمدن‌ها شاهد آن هستیم که ایجاد شهرها به عنوان مظاهر تمدن در ارتباط مستقیم با منابع آب می‌باشد. شهرها در کنار منابع آب و به طور عمده در دهانه رودها، در جاهایی که رودخانه‌ها قابل کشتیرانی می‌باشد، در نقاطی که غالباً جاده‌های مسافرتی با رودخانه تلاقی داشت و یا در کنار پیوندگاه رودها سر فراشتند. به سبب تردد بسیار، بازرگانی بیشتر شهرها در مسیر جاده‌ها، رودخانه‌ها و یا در دهانه خلیج‌ها ساخته شده و معمولاً دارای یک میدان مرکزی بود که چند راه به آن می‌پیوست. همچنین با توجه به نظریه هیدرولیک یا مفهوم مازاد تولید، منابع آب نقش مهمی در توسعه کشاورزی و تولید محصول اضافه برای ساکنین شهرها و پیدایش طبقات اجتماعی و مظاهر فرهنگ و تمدن داشته‌اند. (لحمیان، ۱۳۸۲)

پیشینه طراحی منظر و نخستین باغها در جهان را به مصر و بین‌النهرین نسبت می‌دهند.

۱ به پیوست ۱ رجوع شود.